

ომარ გვეტაძე

ძველ ქართულ მწერლობაში მესობაეთა პოეტიკისათვის

ძველ ქართულ მწერლობაში, თავისი იდეურ-მხატვრული მიზანდასახულობით, სახოტბო-საკარო პოეზიას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. შუა საუკუნეების ქართულ ლიტერატურაში, შეიძლება ითქვას, ეს ჟანრი საერო მწერლობის წარმოშობისთანავე დამკვიდრდა და სათავე დაუდო იმ მსოფლხედველობით მიმართულებას, რომელიც შემდეგ კიდევ უფრო დაიხვეწა და განვითარდა — ეს იყო ეროვნული იდეოლოგიის გამოკვეთა და ქართველ მეფეთა მოღვაწეობის მესიანისტური თვალთახედვით გააზრება, პოეტიკის სფეროში წარმოებული ძიებანი და ა.შ.

“ქართველი მეფეები თავიანთ კარზე იწვევდნენ გამოჩენილ ისტორიკოსებს, მწიგნობრებს, პოეტებს. კარის მწიგნობარი, კარის პოეტი მეფის სამსახურში იმყოფებოდა, მის მოვალეობას შეადგენდა საკარო ცხოვრების ლამაზ ფერებში დახატვა, მეფისა და მისი კარის სახელის გათქმა, საზეიმო შეკრებებზე ლექსების კითხვა... საკარო პოეტურ ნაწარმოებებს ჩვეულებრივ აზის ოფიციალურ-საზეიმო განწყობის ბეჭედი: მისთვის დამახასიათებელია განსაკუთრებული ენაწყლიანობა, მაღალფარდოვანი სტილი” (ქლი, 1996, გვ. 88).

XIII საუკუნისა და მომდევნო ხანიდან, სამეფო ძალაუფლების დაქვეითებასთან ერთად, სახოტბო ჟანრმა ნაწილობრივ დაკარგა თავისი აქტუალურობა. ხოტბა-ოდის ჟანრი არ გამოიყენება როგორც აუცილებელი ატრიბუტი, მაგრამ თითქმის ყველა პოეტი მეტ-ნაკლები ოსტატობით მიმართავს ამ ჟანრს (ფ. ფანჩულიძე, 2003, გვ. 32).

საერო მწერლობის ეს ჟანრი აღორძინების ხანის მწერლობაში ერთგვარად გამოცოცხლდა. როგორც აღნიშნავენ, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში განსაკუთრებით ფრთა შეისხა სახოტბო პოეზიამ. ამ პერიოდის ოდების ჟანრში გამოვლინდა ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი კონსტრუქციები და ფორმები, მითოლოგიურ პერსონაჟებთან შედარებების სიუხვე, აბსტრაქტული მსჯელობები, რთულსიტყვაობა, ხელოვნურად შექმნილი ზმნები და ა.შ. (მ. გოგიჩაიშვილი, 1976, გვ. 277).

ქართული საკარო-სახოტბო პოეზია არ აღმოცენებულა წინარე ლიტერატურული ტრადიციების გარეშე. ქართული ჰიმნოგრაფიის ზეგავლენის კვალი საერო პოეზიაზე, ჯერ კიდევ მ. ჯანაშვილმა მიუთითა (მ. ჯანაშვილი, 1976, გვ. 51). ამ კუთხით საინტერესო და ანგარიშგასაწევი მოსაზრებები გამოთქვა პროფ. გ. იმედაშვილმა. მისი დაკვირვებით, ძველ ქართულ სახოტბო პოეზიას მეტ-ნაკლებად სასულიერო ჰიმნების მსგავსი აგებულება აქვს. მანვე მიუთითა სასულიერო და საერო პოეზიის ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიურ თანხვედრასა და არქიტექტონიკული აგებულების მსგავსებაზე და ა.შ. (გ. იმედაშვილი, 1959). დიდა, აგრეთვე, ნიკო მარის მეცნიერული წვლილი ქართული სახოტბო პოეზიის პოეტიკის თავისებურებათა კვლევის საქმეში (ნ. მარი, 1902) აღსანიშნავია. აგრეთვე, პროფ. ივ. ლოლაშვილის გამოკვლევა “ძველი

ქართველი მეხოტბენი”, ორ ნაწილად, რომლებშიც, ხელნაწერთა ტექსტების შედარება-დადგენასთან ერთად, გადმოცემულია თითოეული ტაყის შინაარსი, გარკვეული მრავალი ისტორიულ-ფილოლოგიური საკითხი (ივ. ლოლაშვილი, 1964).

XII საუკუნიდან ჩვენამდე მოღწეულია სახოტბო პოეზიის ორი მნიშვნელოვანი ძეგლი: ჩახრუხაძის “თამარიანი” და იოანე შავთელის “აბდულმესიანი”. ამ ორი თხზულების შესწავლა დღესაც გრძელდება და მკვლევართა ზოგიერთი მოსაზრება კვლავ დავისა და მსჯელობის საგანია, როგორცაა, მაგალითად, პლაგიატის საკითხი და სხვა (კ. კეკელიძე, 1957, გვ. 10). ორთავე სახოტბო ლექსთა თემა ძირითადად ერთი და იგივეა — თამარისა და დავით სოსლანის ქება, თუმცა, როგორც კ. კეკელიძე აღნიშნავს “თამარიანთან” შედარებით, “აბდულმესია” მეტად რთული თხზულებაა და გასაგებადაც ძნელი (კ. კეკელიძე, 1957, გვ. 57). ისევე, როგორც “აბდულმესიანის” ავტორი, “თამარიანის” ავტორიც პოეტი-მოაზროვნეა, რომელსაც გულწრფელად უყვარს თავისი ქვეყანა, თაყვანისცემის გრძნობას უცხოველებს ქვეყნის მესაჭეთა ადამიანური და სახელმწიფოებრივი ღირებულებებისა (ალ. ბარამიძე, 1952, გვ. 246).

დროთა განმავლობაში ეპოქებით დაშორებული და გარკვეულ სოციალურ-პოლიტიკურ და კულტურულ გარემოში შემქნილი ნაწარმოები შეიძლება დღევანდელობის გადასახედიდან შინაარსობლივად გაბუნდოვანდეს, გაუგებარი დარჩეს ტექსტის მხატვრულ-ესთეტიკური სამოსელი. ამის გამოძახილია დიდი ილია ჭავჭავაძის ცნობილი მოსაზრება “თამარიანისა” და მისი ავტორის შესახებ: “ჩვენში, ქართველებში, დიდი მწერლის ხმა აქვს დაგდებული ჩახრუხაძესა, მაგრამ არა თუ დიდი, პატარაც არ ბრძანდება ის სულკურთხეული... რის ვაი-ვაგლახით და კისრის მტვრევით მოგორავს დავარდნილ ცხენსავით მისი ოცმარცვლოვანი ტყვიასავით მძიმე ლექსები.. არც ჭკუა, არც სული, არაფრისთანა არაფერი, გარდა ზედშესრულების რახა-რუხისა”(ი. ჭავჭავაძე, 1985, გვ., 7-8).

ეს დამოკიდებულება, სხვადასხვანაირი ელფერით, დღესაც ცოცხლობს; ამიტომ, გვინდა კიდევ ერთხელ გავამახვილოთ ყურადღება ოდების შემქმნის მიზანზე და მივანიშნოთ იმ მხატვრულ სპეფიციფიკასა და განსახოვნების ზოგიერთ საშუალებაზე, რომლებიც სწორ მიმართულებებს მისცემს თანამედროვე მკითხველს სახოტბო პოეზიის ტექსტის აღსაქმელად. ქართულ მეცნიერებაში საკმაოდ კარგადაა გარკვეული ამ ორი პოემის დაწერის თარიღები, პერსონაჟთა ვინაობა, ცალკეული ოდების, სიტყვებისა და გამონათქვამების მნიშვნელობა, მითოლოგიურ, ანტიკურ სამყაროს რეალიებთან თანხვედრა და ა.შ.

ჯერ კიდევ ალ. ბარამიძე წერდა, რომ სახოტბო ოდებს ვერ განვიხილავთ როგორც ვიწროდ გაგებულ სახოტბო-პანეგირიკულ პოემებს, რომელთა დანიშნულება იქნებოდა საკარო წრეების მხატვრული გემოვნების დაკმაყოფილება (ალ. ბარამიძე, 1952, გვ. 248).

სახოტბო ოდებში ჰიპერბოლიზებული შედარებების, მეტაფორების, ომონიმებისა და მაჯამური რითმების ფეიერვერკში აღარ ჩანს რეალური ადამიანის სახე, პერსონაჟის შინაგანი სამყარო. კარის პოეტი შეუძლებლის შეიძლებას ცდილობს — თამარზე ისე უნდა ისაუბროს, როგორც ღმერთზე (ვ. როდონაია, 1988, გვ. 443) (გავიხსენოთ IV ჰიპოსტასის იდეა). მან უნდა წარმოაჩინოს ქართული სახელმწიფოს მესიანისტური მიზანდასახულობა და ზორცი უნდა შეეახას მხატვრულ სიტყვაში. ამიტომაც გარკვეული

“გულო აბა მო, დაუსაბამო,
თამარ ვთქვა ნათლად და ზედა მისად,
ზეებრ სავანე, სულის სავანე,
თან გამწყოდ ძისა, სწორად მამისა”.

ქართველი მეზობეების თხზულებათა პოეტიკის განმაპირობებელ თავისებურებათა წარმოსაჩენად დიდი მნიშვნელობა აქვს, აგრეთვე, მათ თანამედროვე სპარსულ საკარო პოეზიას. ჯერ კიდევ ნ. მარი აღნიშნავდა: “გარეგანი სახე თითოეული ლექსისა და შინაარსიც მოგვაგონებს “ყასიდებს” სპარსული მწერლობისას (ნ. მარი, 1935, გვ. 268).

XII საუკუნეში განვითარებულმა პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა მდგომარეობამ ხელი შეუწყო აზერბაიჯანის ერთ-ერთი სამთავროს, შირვანის დაწინაურებას. შირვანის ლიტერატურულმა სკოლამ, რომელსაც სათავეში ედგა “პოეტთა მეფე”, იმ დროისათვის დიდ წარმატებას მიაღწია. პოეტური ოსტატობის გამოვლენისათვის ყველაზე ხელსაყრელი ფორმა აღმოჩნდა ოდის ჟანრი - ყასიდა. პირიქით, ზოგ შემთხვევაში, შირვანელი პოეტების შემოქმედებაში არის ქართული თემატიკის ანარეკლიც. ამ მხრივ გამოირჩევა ხაყანი შირვანელი. ყასიდა, თავისი სპეციფიკური ნიშნების წყალობით, ყველაზე მეტ შესაძლებლობას იძლეოდა პოეტური ოსტატობის გამოსავლინებლად (ალ. გვახარია, 1964, გვ. 112).

ყასიდისათვის დამახასიათებელია შინაგანი რითმები, როცა ერთი ბეითის ფარგლებში გვაქვს სამი შინაგანი რითმა, რაც ვირტუოზული პოეტური ტექნიკის შთაბეჭდილებას ქმნის. სამმაგი შინაგანი რითმებით წერდნენ ფელექი შირვანელი, ხაყანი და სხვები. სამმაგი შინაგანი რითმა გვხვდება ქართველ მეზობეებთან — შავთელსა და ჩახრუხაძესთან, თუმცა მათთან უმთავრესია ორმაგი შინაგანი რითმა. ასევე, აღნიშნავენ ჩახრუხაძის საზომის ანალოგიას XII საუკუნის არაბი მწერლის ჰარირის “შაკამებთან”. აშკარა ხდება საოცარი იდენტობა არაბული და ქართული ლექსისა ამ კუთხით (გ. წერეთელი). სალექსო ფორმა “ძაგნაკორული” სამმაგი შინაგანი რითმითაა დაწერილი.

მაგალითად, “აბდულმესია”:

ზესკენელს ქვესკენლით და გარესკენლით
უკანასკნელით უფსკრულთ სადარი”...
ასაფიცარი ასა-ფიცარი
დამამტკიცარი წინასწარისად”.

“თამარიანი”:

“იგი ვარდ გული, იგი ვარდ-გული,
ხე ედემს რგული, ნაშენებარე”.

ოდების შექმნის დროს ხაყანი ფართოდ იყენებს “ნასიბს” ანუ შესავალს. შესავალში, არაბული ყასიდისაგან განსხვავებით, არ არის უკვე უდაბნოში მოგზაურობა და ბედუნიებისათვის დამახასიათებელი ცხოვრების წესის გამოხატველი ატრიბუტები. სამაგიეროდ, სპარსულ ოდაში დიდი ყურადღება ეთმობა ლირიკული განწყობილებისა და პეიზაჟის გადმოცემას (ნ. ჯიშკარიანი. 1980, გვ. 21).

განსხვავებულია “ნასიბი” ანუ შესავალი ქართველი მეზობეების ოდებში. აქ გვხვდება ორი მიმართულება: ღმერთისადმი თხოვნა-მიმართვა და მიმართვა ფილოსოფოსებისადმი, რომლებსაც უკეთესად შეეძლოთ ქება მეფე-პატრონებისა. იმ ვითარებას, რომ ბუნების სურათი, პეიზაჟი არ გვხვდება შავთელსა და ჩახრუხაძესთან, მკვლევარი ნ. ჯიშკარიანი ჰიმნოგრაფიული პოეზიის ძლიერ გავლენას უკავშირებს (ნ. ჯიშკარიანი. 1980, გვ. 22).

ოდების ძირითადი ნაწილი, ანუ “მადპი” კი, ქართველი და შირვანელი მეზობლებისათვის ერთი და იგივეა. ამასთან, საერთოა გამოყენებული ჰიპერბოლიზებული აღწერები და პერსონაჟთა დახასიათებები. ნ. ჭიშკარიანმა გაარკვია, აგრეთვე, რომ ქართულ ხოტბებს არა აქვთ სპარსული პოეზიისათვის დამახასიათებელი დასასრული, ანუ “თალამი”.

ზემოთ ნაჩვენები ლიტერატურული შეხვედრებისა თუ განსხვავებათა მომენტები ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ქართულმა სახოტბო პოეზიამ გაიარა ორიგინალური, ეროვნული ცნობიერების ნიშნით აღბეჭდილი გზა, რომლის ნათელი დადასტურებაცაა “წყობილი სიტყვის მაღალი კულტურით აღბეჭდილი” (მ. კარბელაშვილი, 2002, გვ. 8) ძეგლები — “თამარიანი” და “აბდულმესიანი”.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ალ. ბარამიძე, 1952 - ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III, თბ., 1952.
- ზ. გამსახურდია, 1991 - ზ. გამსახურდია, ვეფხისტყაოსნის სახიმეტყველება, თბ., 1991.
- ალ. გვახარია, 1964 - ალ. გვახარია, შინაგანი რითმის ისტორიიდან, წიგნში: ძველი ქართული მწერლობის საკითხები, კრებული II, თბ., 1964.
- მ. გოგიჩაიშვილი, 1976 - მ. გოგიჩაიშვილი, XVIII საუკუნის სახოტბო პოეზიის ისტორიიდან, წიგნში: ძველი ქართულ მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები, VII-VIII, თბ. 1976.
- ბ. დარჩია, 2009 - ბ. დარჩია, იაკობ შემოქმედელი, თბ., 2009.
- გ. იმედაშვილი, 1959 - გ. იმედაშვილი, ქართული კლასიკური საგალობლის პოეტიკის საკითხები, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. XII, 1959.
- მ. კარბელაშვილი, 2001 - მ. კარბელაშვილი, “ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი”: XII საუკუნის საქართველოს “ოქროს ხანის” იდეოლოგია და მისი თეოლოგიურ-ფილოსოფიური საფუძვლები (მასალები ქართული პოლიტიკური აზროვნების ისტორიისათვის), ლიტერატურული ძიებანი, #21, თბ., 2001.
- მ. კარბელაშვილი, 2002 - მ. კარბელაშვილი, ძველი ქართველი მეზობენი — ქართული პოლიტიკური თეოლოგიის თეორეტიკოსები (მასალები ქართული პოლიტიკური აზროვნების ისტორიისათვის), ლიტერატურული ძიებანი, #24, თბ., 2002.
- კ. კეკელიძე, 1957 - კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, IV, თბ. 1957.
- ივ. ლოლაშვილი, 1957 - ძველი ქართველი მეზობენი, თბ., 1957 წ.; წიგნი მეორე, თბ., 1964.
- ივ. ლოლაშვილი, 1969 - კვლავ აბდულმესიანის პერსონაჟთა ვინაობისათვის, წიგნში: ქართული ფოლკლორი, III, თბ., 1969.
- ნ. მარი, 1902 - ნ. მარი, ძველი ქართველი მეზობენი, სანკტ-პეტერბურგი, 1902.
- ნ. მარი, 1935 - ნ. მარი, ცდანი ძველ ქართულ მწერლობაზე, I. ჩახრუხადის ლექსები, ლიტერატურული მემკვიდრეობა, წიგნი I, თბ., 1935.
- ვ. როდონაია, 1982 - ვ. როდონაია, ბოლოსიტყვა, ქართული მწერლობა, 3, თბ., 1988.
- რ. სირაძე, 1982 - რ. სირაძე, სახიმეტყველება, თბ., 1982.
- ფ. ფანჭულიძე, 2003 - ფ. ფანჭულიძე, სახოტბო პოეზია (ოდის ჟანრი) XVII-XVIII სს. ქართულ მწერლობაში, ავტორეფერატი, ფილ. მეცნ. კანდიდატის სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2003.

- ქლი, 1996 - ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. 2, თბ., 1996.
 მ. ჯანაშვილი, 1981 - მ. ჯანაშვილი, მეათე საუკუნის საგანძური, თბ., 1891.
 ნ. ჯიშკარიანი, 1980 - ნ. ჯიშკარიანი, ქართული და სპარსულენოვანი აზერბაიჯანული საზოგადო პოეზია XII საუკუნისა, ავტორეფერატი, ფილ. მეცნ. კანდ.—ის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1980 წ.(რუს.ენაზე).
 ი. ჭავჭავაძე - ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1985.

OMAR GVETADZE

ON THE POETICS OF THE ANCIENT GEORGIAN EULOGIST AUTHORS

Owing to its ideas and artistic qualities and purposes panegyric-court poetry assumes a very special importance in the ancient Georgian literature. “Tamariani” by Chakhrukhadze and “Abdulmessiani” by Ioane Shavteli are the two outstanding monuments of this kind composed in the twelfth century.

Since the 13th century and the periods that followed, together with the gradual decline of the royal authority, the genre partly lost its actuality. However, this genre of the secular poetry revives to a certain degree during the renaissance period. Georgian praise-court poetry has its roots in the preceding literary traditions. It has more or less similar structure as of the religious hymns.

There are instances of the eulogist poetry that are created in the different social, political and cultural environment, with a considerable epochal distances, and from the modern view it is quite possible that much of the artificial and aesthetic raiment and the content of the works appear ambiguous. In the fireworks of poetic means like: hyperbolized comparisons, similes, metaphors, homonyms, and *majamas*, (i.e. rich rhymes, two or more different words that happen to sound the same), applied in the odes - the real image of the personage and the spiritual world of protagonists of the lyrics has often rendered indiscernible.

In “Tamariani” the author strives to work miracles and talk about the Queen Tamar as about the God and at the same time put forward Georgian state’s messianic aspirations. In order to create external effects eulogists often deliberately break grammar rules, quote other literary sources, make use of the Biblical allusions, and of the ancient Greek and Latin works and of the Persian poetry. The peculiarities of the poetics of works written by Georgian eulogists become clear when compared them to their contemporary Persian poetry. The moments of literary similarity and of differences underline the reality that the Georgian eulogist poetry evolved through its original path imprinted with the national Georgian consciousness, the brightest examples of which are “Tamariani” and “Abdulmessiani”.